

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/30/100-104>

Süsəngül Mahmudova
Azərbaycan Dillər Universiteti
magistrant
susannamahmoudva@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ ZAMANI İDİOMLARIN TƏRCÜMƏ PRİNSİPLƏRİ

Xülasə

Məqalə İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı idiomların tərcümə prinsipləri mövzusunda dair mövcud mülahizə, fikir və baxışların şərhinə həsr olunub. Məlumdur ki, tərcümə geniş mənada beynəlxalq mədəniyyətlərəarası kommunikasiya müstəvisində bir dilin semantik kod işarəsinin digəri ilə əvəzlənməsi kimi anlaşılır. İdiomları tərcümə edərkən həm tərcümə olunan dili, həm də oranın mədəniyyətini dərinlən bilmək lazımdır. Tərcüməçilər dilin qaydaları ilə yanaşı, həmin dildən istifadə edən insanların vərdişlərini, gündəlik həyat tərzlərini də bilməlidirlər. Praktik olaraq idiomlar bütün xalqların mədəni irsinin tərkibində rast gəlmək mümkündür. İdiomlar hər bir mədəni xalqın həyatında mühüm rol oynamış, həmin xalqın dilini, tarixini, sosial vəziyyətini, dünyagörüşünü və .s ifadə etmək baxımından ən çeşidli mənbələrdən biri hesab olunur. İdiomların yaranma tarixi qədim dövrlə bağlı olsa da, ilkin rüşeymləri müxtəlif xalqlarda müxtəlif şəkildə təşəkkül tapmışdır.

Açar sözlər: ingilis dili, azərbaycan dili, tərcümə, idiomlar, frazeologizmlər, söz birləşmələri, ekvivalent, ifadələr

Susengul Mahmudova
Azerbaijan University of Languages
master student
susannamahmoudva@gmail.com

Translation principles of idioms during the translation process from English to the Azerbaijan language

Abstract

The article is dedicated to the interpretation of the current opinions, ideas and views on the subject of translation principles of idioms during translation from English to Azerbaijani. It is known that translation is widely understood as the replacement of the semantic code sign of one language by another at the level of international intercultural communication. While translating idioms, it is necessary to have a deep knowledge of both the translated language and the local culture. In addition to the rules of the language, translators should also know the habits and daily lifestyles of the people who use that language. Practically, idioms can be found in the cultural heritage of all nations. Idioms have played an important role in the life of every cultured nation, and are considered one of the most diverse sources in terms of expressing the language, history, social situation, outlook, etc. of that nation. Although the history of the creation of idioms is related to ancient times, their initial embryos were formed in different ways in different nations.

Keywords: English language, Azerbaijani language, translation, idioms, phraseology, word combinations, equivalent, expressions

Giriş

Tərcümə sahəsində ən çətin məsələlərdən biri idiomları bir dildən digər dilə eyni konseptuallaşdırma, konnotasiya və məna çalarlarını çatdırmaqda maksimum müvəffəqiyyətlə

tərcümə etməkdir. Məqalə tərcüməşünaslıqda aparıcı fiqurlar tərəfindən təqdim edilən müxtəlif idiomların tərcümə strategiyalarını nəzərdən keçirilir.

Hər bir dil üçün əsas material sözdür və dil öyrənmək istəyən hər kəs gündəlik olaraq yeni söz və söz birləşmələri öyrənir. Həmin söz birləşmələrinin tərkibində idiomlar xüsusi yer tutur. İngilis dili idiom və idiomatik birləşmələrlə zəngin bir dildir. İdiomlara bütün üslublarda rast gəlmək mümkündür: yazıda, danışmada, bədii ədəbiyyatda və s. Hətta qəzetlər belə idiomatik ifadələrlə zəngindir (Hacıyeva, 2008: 273).

İdiom bir ifadə növüdür. İfadələr məcazi dildə istifadə edildiyi üçün hərfi mənası olmur. Bu, idiomun mənasının bütün ifadədən və ingilis dilində danışanların mədəni anlayışından qaynaqlandığı anlamına gəlir. Deyimləri başa düşmək üçün çətinlik çəkə bilərsiniz. Məsələn, *To scratch one's head*. Hərfi mənada "başını qaşımaq" deməkdir. Yəni nə edəcəyini bilməmək. İdiom sözü öz və ya özünəməxsus mənasını verən yunan terminidir. İdiom ümumiyyətlə hərfi mənada şərh oluna bilən, ancaq müəyyən kontekstdə istifadə edildiyi zaman hərfi olmayan bir mənə kəsb edən məcazi ifadədir. İdiomlar ingilis dilində çox geniş yayılmışdır. Onlar rəsmi üslubda və jərqonda istifadə olunur.

İdiomlar hər dildə mövcuddur. Dil öyrənməklə əylənmək, həm də bir dil tarixi haqqında daha çox məlumat əldə etmək üçün idiomlar əla bir yoldur. Bir çox idiomlar əslində olduqca köhnədir (Babayeva, 2017: 82).

İdiomlar və sabit ifadələr hər bir dilin ayrılmaz komponentləridir. İdiomların mənalarnı anlamaq üçün onları ayrı-ayrılıqda deyil, birlikdə, sabit söz birləşməsi olaraq tərcümə etmək lazımdır. Nəticə etibarilə, bu birləşmələrin həm dərk edilməsində, həm də tərcümə edilməsində bəzi çətinliklərlə üzləşilir və bu linqvistik ifadələrə daxil olan mədəni və kontekstual nüansların daha dərinəndən dərk edilməsini tələb olunur (Bayramov, 1961: 5).

İdiomların və sabit ifadələrin tərcüməsi tərcüməçidən həm dillərlə bağlı, həm də mövcud mədəniyyətlər haqqında biliklər tələb edir. Dillərarası idiomatik cütələr üçün səmərəli ekvivalentlərin tapılmasında əsas rol oynayır. Müxtəlif dillərdə oxşar mənalarnı çatdırmaq üçün fərqli ifadələrdən istifadə edilir, bu da potensial qarışıqlıq və qeyri-müəyyənliyə səbəb olur. Bu, hər bir dildə digər dillərdəki analoqlarından fərqli olaraq mədəniyyətə xas elementlərin mövcudluğundan irəli gəlir. Din, coğrafiya, ideologiyalar və sosial siniflər kimi faktorlar idiomatik cütələrin başa düşülməsini və tərcüməsini daha da çətinləşdirir. Əsas problemlər müəyyən bir dildə idiomların mənasını deşifrə etmək və orijinal ilə eyni fikirləri çatdırmaq üçün başqa bir dildə dəqiq şəkildə yenidən yaratmaqdır (Alekhina, 2011: 277).

Fərdlərin nitq fəaliyyəti digər dil komponentləri kimi idiomatik vahidlərin formalaşması üçün əsas rolunu oynayır. İdiomatik birləşmələr xalqın tarixi təfəkkürünün, milli mədəniyyətinin inkişaf mərhələlərini, habelə digər icmalarla siyasi, iqtisadi və sosial qarşılıqlı əlaqələrin dərinəndən araşdırılmasını tələb edir (Laval, 2003: 723-739).

Şübhəsiz ki, müasir dövrdə İngilis dili qlobal miqyasda ən qabaqcıl ünsiyyət vasitəsi kimi dayanır. İngilis dilində idiomatik ifadələrin emal mexanizmlərinin tədqiqi və aydınlaşdırılması müxtəlif millətlərdən olan şəxslər arasında ünsiyyət zamanı idiomatikada ümumi problemlərin tanınmasına kömək edə bilər. İstənilən milli dilin idiomatikasının hərtərəfli tədqiqi həmin dilin dərinəndən mənimsənilməsinə nail olmaq üçün əsas aspekt kimi xidmət edir, onun danışanlarının canlı, müxtəlif və bir qədər də müəmmalı dünyalarına giriş qapısı təklif edir. Dissertasiya mövzusunun aktualığı göz qabağındadır, dil dinamikasının daha dərinəndən dərk edilməsinə töhfə verir və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə problemlərin həlli üçün strategiyaların işlənilməsinə kömək edir (Laval, 2003: 723-739).

Müxtəlif dillərdə idiomatik sistemlərin tipoloji təhlilinin aparılması bu vahidlər daxilində oxşar və fərqli struktur tiplərini müəyyən etməyə imkan verir. Struktur baxımdan sırf ingilis və azərbaycan dillərində işlənen idiomatik vahidlərin təzadlı olması bir neçə maraqlı cəhətləri ortaya qoyur. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu dillərin idiomatik sistemlərində oxşarlıqlar mövcuddur ki, bu da həm ingilis, həm də azərbaycan dillərində mövcud olan eyni idiomatik vahidin müxtəlif

struktur tipləri ilə nümunə göstərilir. Bu müşahidə dillər arasında idiomatik ifadələrdə olan zənginliyi və müxtəlifliyi vurğulayır (Adelina, Dastjerdi, 2011: 879-883).

İngilis dili nüanslı mənalar təklif edən zəngin frazeologiyasına görə digərlərindən seçilir. Bu ifadələri tərcümə etmək çətin işdir, bədii və ifadəli keyfiyyətləri dəqiqliklə çatdırmaq məsuliyyət tələb edir. Məqsəd özünəməxsus bədii-milli mahiyyəti qoruyub saxlamaqla orijinal ideyanı, mənə və məzmunu saxlamaqdır. Bədii tərcümə estetik cəhətdən orijinala ekvivalent olmalı, istedad və ixtiraçılığını nümayiş etdirmək üçün dəqiqliyi yaradıcılıqla tarazlaşdırmalıdır.

İdiomlar xalqın həyat tərzi, dini inancları, həyat bacarıqları, dünyagörüşü, sənət və peşələri ilə yanaşı təkamül edir. Azərbaycan dillərinin qrammatik strukturunda və lüğət tərkibindəki variasiyalar hər ikisində idiomların tonuna təsir edərək ingilis idiomlarının Azərbaycan dilinə dəqiq və anlaşılıqlı tərcüməsi üçün xüsusi metodlar və əsaslı səylər tələb edir.

Təkcə idiomlar deyil, ümumilikdə dilin frazeoloji vahidlərinin tədqiqi bir çox dilçilərin əsərlərində geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Bunlardan xüsusilə Ş.Balli, V.Vinoqradov, N.Amosova, A.Kuninin frazeologiya, eləcə də sırf idiomlar barədə təsnifatları, onların söylədiyi fikirlər frazeologiya sahəsinin ilkin tədqiqində böyük rol oynamışdır.

Ümumiyyətlə idiomlar danışq məişət leksikasının böyük hissəsini təşkil edir və danışq prosesində fikrin obrazlı, təsirli, bir sıra hallarda isə ironik- ekspresiv istifadəsinə xidmət edir. İdiomları öyrənmək ilk baxışdan asan görünə bilər, əslində bu yolda bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmalı oluruq. İdiomlar özlərinə məxsus quruluşa malik olan söz birləşmələridir. İdiomları təşkil edən sözlər bizə bəzən qəribə, qeyri-məntiqi və qrammatik cəhətdən düzgün görünməsələr belə, biz onlarda dəyişiklik apara bilmirik. Onlar dilin lüğət tərkibinə daxil olduqları kimi öyrənilməlidirlər. Beləliklə, idiomlar aşağıdakı quruluşa malik olan sözlərdir:

- İdiomları təşkil edən sözlər həm həqiqi, həm də məcazi mənaya malikdir.
- İdiomların özlərinə məxsus dəyişməz qrammatik quruluşları olur (7).

Dilçilik ədəbiyyatında müxtəlif dillərdə idiomatik ifadələrin ortaq xarakterik və struktur-semantik oxşarlığı "dillərarası ekvivalentlik" adlanır. Bu, kompozisiyada ardıcılığı və komponentlərin struktur-qrammatik təşkilini saxlayaraq, yaxın mənalar və üslub çalarları ilə sabit birləşmələrə aiddir. Məsələn, ingilis dilində qeyri-mümkün bir hadisəyə istinad edərəkən, "when pigs fly", "castles in the air", "ifs and ans was pots and pans" və "if the sky falls, we will catch larks" kimi idiomlar istifadə olunur. Bu idiomları hərfi mənada Azərbaycan dilinə tərcümə etmək mümkün olsa da, dildə birbaşa ekvivalentinin olmadığı məlumdur. Ona görə də tərcümə əvəzinə transformasiya lazımdır. Azərbaycan dilində "dəvənin quyuğu yerə dəyəndə" deyimi bu kontekst üçün işlədilir, komponentlərdə oxşarlığa baxmayaraq semantik ekvivalentliyə nail olunur.

Leksikologiya bizə idiomlar barədə geniş məlumat versə də, Azərbaycan dilində idiomları qruplaşdıran, ingilis dilindəki idiomların Azərbaycan dilində qarşılığını əks etdirən dərəcə vəsaitləri azlıq təşkil edir. Ali məktəb tələbələrini gündəlik danışqda idiomların istifadəsi zamanı müəyyən çətinliklərlə qarşılaşır, bəzən isə ümumiyyətlə, onlardan istifadə edə bilmirlər. Orta məktəb şagirdləri də bu problemlə üzləşirlər. Bildiyimiz kimi, orta təhsil məktəblərinə aid dərslərdə qismən idiomatik ifadələrə rast gəlirik. Amma onların dilimizdə qarşılığını tapmaq şagirdlər üçün, hətta bəzən, müəllimlər üçün də çətinlik törədir. Bu problemləri nəzərə alaraq ingilis dilində çox işlək idiomatik birləşmələrin Azərbaycan dilində qarşılığını verən belə bir vəsaitin yaranmasına ehtiyac vardır. Məlum olduğu kimi, ingilis dili idiomatik birləşmələrlə zəngin bir dildir. Amma bir qrup idiomlar var ki, onlar kifayət qədər köhnəlmiş və dilin lüğət tərkibindən çıxmışdır. Bu səbəbdən də bu gün onlara ancaq klassik ingilis ədəbiyyatında rast gəlmək mümkündür.

Dilin lüğət tərkibində elə sözlər də var ki, onlar artıq öz bədii mənada işlədilmə halını itiriblər və ancaq məcazi mənada işlənilirlər. Məsələn, "to plough" (əkmək, biçmək) feli. Bu fel müasir ingilis dilində həqiqi mənada demək olar ki, istifadə olunmur. Biz ona ancaq idiomatik birləşmələrin tərkibində məcazi mənada rast gələ bilərik. Məsələn:

1. He had to **plough through** hundreds of pages of American history to get ready for his test. O, Amerika tarixindən testi vermək üçün yorulmadan çalışdı/O, Amerika tarixindən testi vermək üçün kağızların arasında itib-batmışdı.

2. You can **plough money into** a business. Sən bu işə sərmayə yatıra bilərsən/Sən bu işə pul buraxa bilərsən.

3. Profits can be **ploughed back**. Qoyulan sərmayə qazanc gətirə bilər.

Frazeologizmləri (idiomları) tərcümə edərkən semantik, üslub və qrammatik baxımdan hərtərəfli təhlil mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Frazeologizmlərin (idiomların) düzgün və kontekstinə uyğun tərcüməsini təmin etmək üçün dilçilər və mütəxəssislər təkcə bu meyarları deyil, həm də ingilis dilinin mədəni nüanslarını və əənələrini yaxşı bilməlidirlər. Mədəni konteksti başa düşmək bu ifadələrin nəzərdə tutulan mənasını və təsirini qorumaq üçün vacibdir (Ordudari, 2007: 11; 8).

Hətta ən təcrübəli tərcüməçilər də çaşqınlıq və məyusluq yaşaya bilərlər. Tərcümə çətinliklərindən bəziləri bunlardır:

1. İdiomları tərcümə etmək bəzən çətin ola bilər çünki onların çox vaxt tərcümə olunan dildə birbaşa ekvivalentləri olmaya bilər.

2. Dillər unikal linqvistik xüsusiyyətlərə malikdir və xüsusi registrləri dəqiq tərcümə etmək hər iki dilin dərindən başa düşülməsini tələb edir.

3. Mənbə dildə qeyri-müəyyənliklər və ya çoxlu mənalı hədəf dildə düzgün şərh təmin etmək üçün diqqətlə nəzərdən keçirilməsini tələb edə bilər.

4. Tərcümə olunan dillərin cümlə strukturları fərqli ola bilər ki, bu da tərcümə zamanı aydınlığı və ardıcılığı qorumağı çətinləşdirir.

5. Dillərdə müxtəlif səviyyəli rəsmiyyətlər tərcümənin tonuna təsir göstərə bilər və bu, kontekstdən asılı olaraq diqqətlə nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

6. Dil zaman keçdikcə inkişaf edir və bəzi ifadələr köhnələ bilər və ya dəqiq tərcümə üçün problemlər yarada bilər (Seidle, Mordie, 1983).

Bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək təkcə linqvistik biliklər deyil, həmçinin dünyagörüş və kontekst haqqında əsaslı anlayış tələb edir.

Nəticə

Frazeoloji birləşmələrin ayrılmaz tərkib hissəsi olan idiomlar həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində zəngin xarakterik xüsusiyyətlər nümayiş etdirir. Qeyd edək ki, ingilis dilində hər biri öz mənalını açıqlayan çoxlu idiom lüğətləri mövcuddur, Azərbaycan frazeologiyasında isə idiomlar aydın vurğuya malik deyil və oxucular üçün onları ayırd etməkdə çətinlik yaradır. Bu məsələyə toxunan tədqiqatçılar Azərbaycan dilində frazeologiyaya dair lüğətlərdə və elmi əsərlərdə çox vaxt atalar sözləri və məsəllərlə yanaşı idiomları da təqdim edir ki, bu da idiomların bu dil elementlərindən ayrılmasını çətinləşdirir, belə ki, Azərbaycan dili üçün xüsusi idiom lüğəti hazırlanmayıb. Dissertasiya işinin də məqsədi idiomatik ifadələri İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən tələbələrin qarşılaşdıqları əsas çətinlikləri işıqlandırmaq və idiomatik ifadələri İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etməkdə tələbələrə kömək edə biləcək bəzi tərcümə strategiyalarını müzakirə etməkdir.

Dissertasiyanın əsas nəticələri ondan ibarətdir ki, ingilis dili tələbələri idiomatik ifadələrin uyğun mənasını təxmin etməkdə həqiqətən də xeyli çətinlik çəkirlər. Həmçinin, tələbələrin ingilis dili idiomları ilə tanışlığı müəyyən dərəcədə aşağıdır və onların idiomları şərh etmək qabiliyyəti məhduddur, həmçinin idiomların tərcüməsi onların situasiya hallarının mənimsənilməsini və sözbəsöz tərcümə və qeyri-ekvivalentlikdən qaçmaq üçün uyğun texnikalardan istifadə etməyi tələb edir. Həmçinin tövsiyə edilir ki, şagirdlər biliklərini genişləndirmək üçün məktəblərdə və universitetlərdə idiomatik ifadələrə daha çox məruz qalsınlar.

Ədəbiyyat

1. Hacıyeva, Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Bakı: Nurlan, 273 s.
2. Babayeva, E.A. (2017). İngilis və Azərbaycan dillərində fitonimlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Mag. diss. Bakı, 82 s.
3. Bayramov, H.A. (2008). Sabit söz birləşmələri. Bakı: Azərb.SSR.EA Nəşriyyatı, 5 s.

4. Alekhina, A. Idiomatic English. Minsk, 277 p.
5. Laval, V. (2003). "Idiom comprehension and metapragmatic knowledge in French children", in: Journal of Pragmatics, 35(5), pp.723-739.
6. Adelnia, A., Dastjerdi, H.V. (2011). "Translation of idioms: a hard task for the translator", in: Theory and Practice in Language Studies, 1(7), pp.879-883.
7. <https://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol02/06/18.pdf>
8. Ordudari, M. (2007). "Translation procedures, strategies and methods", in: Translation journal, 11(3), 8 p.
9. Seidle, J., Mc.Mordie, W. (1983). English Idioms and How to Use them. M.

Göndərilib: 30.09.2023

Qəbul edilib: 08.12.2023